

УДК [655.413:070]:004.89

М. І. Женченко

НОВА МОДЕЛЬ РЕЦЕНЗУВАННЯ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Інформатизація наукової комунікації, застосування у практиці видання наукової періодики ідей Будапештської ініціативи відкритого доступу до наукових досліджень стали каталізатором формування нової моделі експертного оцінювання статей – відкритого онлайнового рецензування. На відміну від традиційного закритого подвійного сліпого рецензування, яке має чіткі параметри й зрозуміле науковому співтовариству, відкрите рецензування поки що не має усталеного визначення та може бути реалізоване в інтернет-середовищі в різних формах.

У статті визначено поняття “відкрите онлайнове рецензування”, описано переваги, недоліки та перспективи його застосування у практиці роботи редакцій наукових журналів.

Ключові слова: відкритий доступ, відкрите онлайнове рецензування, наукова стаття, якість експертного оцінювання.

I. Вступ

Наукові журнали як важливий засіб наукової комунікації забезпечують реалізацію функцій реєстрації (авторської ідеї, відкриття, результатів дослідження); сертифікації (оцінювання та визнання якості дослідження); інформування (надання інформації про ідею широкому науковому загалу); архівування (збереження результатів роботи науковця для нащадків); заохочення автора шляхом цитування його праць і подальшого визнання. Однією із найважливіших для формування статусу наукового видання функцій є сертифікація наукових ідей.

До проблем якості традиційного експертного оцінювання зверталися зарубіжні й українські дослідники, зокрема Д. Дж. Бенос (D. J. Venos), Е. Гарфілд (E. Garfield), Ф. Годлі (F. Godlee), Матіус Бінсвангер (Mathias Binswanger), С. ван Роуен (S. van Rooyen), Н. В. Зелінська, О. Гуманенко та інші. Практично поза увагою науковців (варто згадати статті Емілі Форд (Emily Ford), Пітера Бінфілда (Peter Binfield), Майкла Нельсена (Michael Nielsen)) залишилася поява нової, породженої інтернет-середовищем, моделі наукового рецензування – відкритого онлайнового рецензування, яка стала актуальним “трендом у виданні наукової періодики” [1] й активно застосовується в редакціях зарубіжних електронних наукових журналів відкритого доступу PLoS One, Atmospheric Chemistry&Physics, Peer J, Philica, F1000Research.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити зміст поняття “відкрите онлайнове рецензування”, його місце в типологічній схемі сучасних наукових рецензій, проаналізувати особливості, переваги та недоліки застосування моделі

відкритого онлайнового рецензування у редакціях наукової періодики.

III. Результати

Сучасний глобалізований науковий світ перенасичений гігабайтами інформації, з якої, на жаль, не так вже й багато заслуговує на увагу. За підрахунками Центру з науки і Технологічних досліджень в Університеті Лейдена (Centre for Science and Technology Studies at the University of Leiden), кількість наукових публікацій у фахових журналах по всьому світу збільшилася з приблизно 686 тис. в 1990 р. до 1 млн 260 тис. в 2006 р., що відповідає збільшенню на 84%. [2, с. 56]. Проте кількість “надрукованих аркушів паперу говорить про значення науково-дослідницької діяльності вченого чи інституції не більше, ніж кількість зіграних нот говорить про якість музичної п'єси” [2, с. 57]. Все це актуалізує пошук форм подолання проблеми “імітації наукової творчості” та підвищення якості наукових статей [3].

У класифікаційній схемі наукових рецензій О. Гуманенко виокремлює допублікаційні та постпублікаційні (на науковий твір, що вже одержав видавниче втілення) наукові рецензії [4].

Традиційна система експертного оцінювання спирається на допублікаційне сліпе рецензування статей, за якого редактор надсилає статтю двом чи трьом анонімним рецензентам.

Оцінюючи сучасні реалії наукової комунікації, важко не погодитися з твердженням, що “рецензування, яке повинно бути об'єктивною системою оцінювання якості статті, насправді часто нагадує лотерею для авторів. [...] З одного боку, провідні наукові журнали неодноразово відкидали статті, які згодом виявлялися науковими проривами і навіть отримували Нобелівську премію. З іншого боку, плагіат, шахрайство та обман

зрідка виявляються під час процесу рецензування” [2, с. 58].

Отже, модель закритого (сліпого) рецензування має низку недоліків:

- занадто тривалий період очікування рецензій;
- брак часу (а подекуди й бажання!) у рецензентів для ретельного прочитання та аналізу наукових статей;
- можливість блокування публікації статті, якщо рецензент працює над аналогічною темою, упередженого ставлення рецензента до статті через суб’єктивні причини (іноді незгода автора з рецензентами може взагалі означати відмову видання від публікації матеріалів науковців).

М. Кассела та Л. Калві в роботі “Нові моделі журналу та видавничі перспективи в умовах розвитку цифрового середовища” наголошували, що завдяки зростанню кількості контенту відкритого доступу увага дослідників зміщується на рівень окремих статей, що призводить до зміни ролі видавців і сприяє появі нових форм редакційної роботи в цифровому середовищі та нових моделей експертного оцінювання якості наукових публікацій [5].

Саме можливості інтернет-середовища стали детермінантами переходу редакцій окремих наукових електронних журналів від моделі закритого допублікаційного рецензування до моделі відкритого постпублікаційного онлайн-рецензування.

Відкрите онлайн-рецензування передбачає академічне рецензування, критичне оцінювання ідей та висновків науковців, фахового рівня публікацій, проте процес такого оцінювання відбувається відкрито й прозоро, оскільки всі думки рецензентів публікуються під статтею на сайті журналу, до того ж, вони можуть змінюватися із плином часу.

Яскравим прикладом використання моделі постпублікаційного відкритого онлайн-рецензування є британський мультидисциплінарний науковий журнал *Philica* (<http://philica.com/>). Ідея створення цього журналу належить двом британським психологам, які були незадоволені рівнем редакційної підготовки наукових публікацій у традиційних академічних журналах, обмеженням авторських прав науковців, що завало вільному обміну інформацією між дослідницькими групами, окремими вченими.

Журнал *Philica* пропонує науковцям видати статті швидко й безкоштовно, наукові статті стають доступними широкому загалові та відкриті для рецензування науковцями, фахівцями галузі. Отже, автор має змогу вислухати думку не одного чи двох рецензентів, а 20–30 фахівців, які допоможуть відкрити нові можливості та шляхи розвитку

викладених у статті наукових ідей. Особливо важливе те, що читачі бачать не лише публікації, а й рецензії усіх, хто виявив бажання оцінити матеріал. Негативний відгук не є перешкодою для публікування статті, він лише вказує читачам на необхідність обережно/вважено ставитися до викладеної інформації, а автора спонукає ще раз переосмислити та перевірити написане.

Редакція наукового журналу *F1000Research* (<http://f1000research.com/>), який також працює за моделлю відкритого онлайн-рецензування, рекомендує авторам проаналізувати онлайн-постпублікаційні рецензії, доопрацювати свої статті та представити оновлені версії статей, які, знову-таки, будуть доступні для нового відкритого рецензування. Журнал використовує ідентифікаційний сервіс CrossMark CrossRef, щоб допомогти читачам відстежувати різні версії статей [1]. Навіть якщо автор публікує оновлену статтю, попередні версії залишаються опублікованими, що допомагає відстежувати еволюцію наукових поглядів автора.

Принцип оцінювання наукових публікацій у моделі відкритого онлайн-рецензування чимось нагадує eBaU для науковців. Кожний рецензент має свій рейтинг залежно від власних праць та написаних раніше рецензій. Отже, рецензія науковця, роботи якого високо цінуються, матиме більшу вагу, ніж науковця, який має власні праці низької якості. Рецензенти повинні постійно підтверджувати статус своїми ґрунтовними й авторитетними статтями, оскільки рейтинг науковців змінюється як частина динамічного наукового світу.

На статус рецензії впливає і час її написання – більше уваги зосереджується на новіших експертних оцінках, що дає змогу відобразити зміну ставлення наукового загалу до наукової публікації.

Крім позитивів онлайн-рецензування, можна виокремити й негативні тенденції, які змушують наукові журнали відмовлятися від цієї моделі експертного оцінювання публікацій. Наприклад, американський науково-популярний журнал *Popular Science* 2013 р. оголосив про відмову публікувати коментарі читачів на статті, оприлюднені в електронній версії журналу. Керівництво видання, яке з 1902 р. здійснює огляди подій у світі науки і технологій, вирішило, що такі коментарі часто “шкідливі для науки”. Редакційне дослідження засвідчило здатність негативних відгуків вводити читачів в оману. За словами редактора, відповідального за зміст інтернет-версії видання, незважаючи на обов’язок наукового журналу підтримувати конструктивні інтелектуальні обговорення змісту наукових публікацій, проблема тролінгу змушує ухвалювати такі нелегкі рішення [6].

Popular Science не єдине видання, яке говорить про тролінг та неетичні коментарі. Практично всі інтернет-ЗМІ знайомі з подібним феноменом, який іноді перетворюється на “кошмар” для видавців. Американські вчені наголошують на тому, що анонімність доставляє веб-користувачам почуття ейфорії, аналогічне споживанню спиртного, що й пояснює різкий тон висловлювання своєї точки зору учасниками інтернет-дискусій.

Редактори електронних журналів стверджують, що інтернет-коментарі, зокрема анонімні, підривають цілісність науки і призводять до зростання агресії, що своєю чергою перешкоджає формуванню серйозної наукової дискусії [6].

Водночас провокаційна риторика завжди була опорою публічної дискусії, відмова ж від онлайн-коментування може позбавити мотивації заглиблюватися в тему і ділитися думками з широкою групою читачів, що негативно впливатиме на процес наукової комунікації. Адже для справжнього науковця дуже важливо, щоб інші дізналися про його ідеї та відповідно зреагували на них.

Розвиткові та широкому впровадженню відкритого онлайн-рецензування у практику редакційної підготовки наукових журналів заважає також брак мотивації науковців до написання якісних онлайн-рецензій. “Навіщо писати рецензію, якщо можна зробити щось “корисніше”, наприклад, написати собі статтю чи підготувати документи на отримання гранту? До того ж, якщо ви публічно критикуєте чиюсь статтю, є ймовірність того, що ця людина може зірвати вашу наступну публікацію, або завадити участі в грантовій програмі” – слушно зауважує Майкл Нельсен (Michael Nielsen), розмірковуючи про майбутнє науки [7].

IV. Висновки

Відкрите онлайн-рецензування, яке передбачає створення на сайті електронного журналу постпублікаційних рецензій, доступних для перегляду не лише авторам наукових публікацій, а й усім читачам журналу, є прогресивною зарубіжною моделлю наукового рецензування, яка, на нашу думку, сприяє підвищенню якості наукової праці та заслуговує на впровадження у практику редакційної підготовки українських фахових часописів. Щоб уникнути тролінгу та неетичних експертних оцінок, редакціям варто проводити передпублікаційне модерування рецензій, важливо також заохочувати до

участі у відкритому рецензуванні дослідників з бездоганною науковою репутацією.

Варто наголосити, що відкрите онлайн-рецензування є лише одним із прикладів трансформаційних змін, які відбуваються у системі редакційно-видавничої підготовки наукових публікацій у цифрову добу та потребують подальшого глибокого дослідження.

Список використаної літератури

1. Ford E. Open peer review at four STEM journals: an observational overview / [Electronic resource] / E. Ford // F1000Research. – 2015. – Mode of access: <http://f1000research.com/articles/4-6/v2>.
2. Binswanger M. Excellence by Nonsense: The Competition for Publications in Modern Science / Mathias Binswanger // Opening Science: The Evolving Guide on How the Internet is Changing Research, Collaboration and Scholarly Publishing Editors Sönke Bartling, Sascha Friesike. – New York ; Dordrecht ; London : Springer, 2014. – P. 49–73.
3. Зелінська Н. Дискурсивні практики української науки у дзеркалі видавничих реалій / Н. Зелінська // “Наука байдужа до біографій своїх творців...” : вибрані твори. – Львів : Українська академія друкарства, 2013. – С. 259–266.
4. Рецензування як чинник наукової комунікації: соціокультурні та видавничі аспекти : автореф. дис. ... канд. соц. ком. : 27.00.05 / О.О. Гуманенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. – Київ, 2011. – 16 с.
5. Cassella M. New journal models and publishing perspectives in the evolving digital environment [Electronic Resource] / Maria Cassella, Licia Calvi // Proceedings of the World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Assembly “Libraries create futures: Building on cultural heritage” (Italy, Milan, 23–27 August 2009). – Mode of access: <http://eprints.rclis.org/bitstream/10760/13508/1/cassella-IFLA2009.pdf>.
6. Научный журнал “Popular Science” отказался публиковать читательские комментарии [Электронный ресурс] // Редакторский портал / УАИПП. – Киев, 2009–2011. – Режим доступа: <http://www.redactor.in.ua/strategy/5363.html?begin=81>.
7. Nielsen M. The future of Science // Michael Nielsen : blog. – Mode of access: <http://michaelnielsen.org/blog/the-future-of-science-2/>.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2015.

Женченко М. І. Новая модель рецензирования научных публикаций в цифровой среде
Информатизация научной коммуникации, применение в практике издания научной периодики идей Будапештской инициативы открытого доступа к научным исследованиям стали катализатором формирования новой модели экспертной оценки статей – открытого онлайн-рецензирования. В отличие от традиционного закрытого двойного слепого реце-

нзирования, которое имеет четкие параметры и понятно научному сообществу, открытое рецензирование пока не имеет устоявшегося определения и может быть реализовано в интернет-среде в различных формах. В статье определено понятие “открытое онлайн-рецензирование”, описаны преимущества, недостатки и перспективы его применения в практике работы редакций научных журналов.

Ключевые слова: открытый доступ, открытое онлайн-рецензирование, научная статья, качество экспертной оценки.

Zhenchenko M. The New Model of Scientific Publications Peer Review in the Digital Environment

Informatization of scientific communication, initiative of open access to scientific research papers became catalyst for the formation of a new model of expert evaluation of scholarly articles – open online peer review.

Opportunities of the online environment and the poor state of the traditional closed pre-publication blind peer review became determinants for transition of some scientific online journals' editorial boards from the traditional model of closed pre-publication blind peer review to the model of open post-publication peer review.

The model is widely used by the international online scientific open access journals like PLoSOne, Atmospheric Chemistry & Physics, Peer J, Philica, F1000Research.

Open peer review involves academic review, critical assessment of scientists' ideas and opinions, professional level of online publications. The evaluation process is open and transparent, as all of reviewers' thoughts are open to public. In addition, the reviewers' opinion may change over time. Negative feedback is not an obstacle for article publishing. It rather indicates to readers that information provided in publications should be critically perceived, and invites an author to revise and double check his or her statements.

In the model of open online peer review, the evaluation principle of scientific publications is analogous to eBay for scientists. Reviewers have own rating depending on their publications and previously written reviews. Thus, the review of a scientist with higher ranking, whose research publications are highly valued, will have more impact in scientific community, than of a scientist with research publications of poor quality.

Open online peer review gives the author an opportunity to hear the opinion of more than one or two reviewers, but 20–30 experts. This helps to see new opportunities and ways for development of scientific ideas set out in an article.

Trolling, unethical comments, and low quality online peer reviews are obstacles for development and implementation of open online peer review model in editorial practice of scientific journals.

The article defines the concept of “open online peer review”, benefits, disadvantages and prospects for its use in practice of scientific journals' editorial boards.

Key words: open access, open online peer review, scientific article, quality of expert evaluation.